

PROTIPOMENSKOST V SODOBNIH SLOVENSKIH TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH

Jezikoslovna znanost posveča več pozornosti protipomenkam od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Slovensko jezikoslovje se je začelo ukvarjati s protipomenskostjo s Toporišičeve slovnico (1976). K raziskovanju protipomenskosti je najvidnejši delež prispevala A. Vidovič Muha. V prispevku so prikazane in primerjane različne delitve protipomenk. S protipomenskostjo v terminologiji se največ ukvarjata Hrvatici M. Mihaljević in L. Šarić (1994). Protipomenskost izkazujejo nekateri slovenski terminološki slovarji, izdani od sedemdesetih let dalje: *Urbanistični terminološki slovar* (1975), *Meteorološki terminološki slovar* (1990), *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992), *Psihiatrično izrazje* (1993), *Statistični terminološki slovar* (1993), *Vinogradništvo* (1994), *Tehniški metalurški slovar* (1995), *Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja* (1996), *Pravni terminološki slovar (Do 1991 – gradivo)* (1999), *Medicinski terminološki slovar* (2002). Prispevek tudi ugotavlja nekatere slovaropisne probleme, vidne pri prikazovanju protipomenskosti (npr. protipomenke se ne prikazujejo kot parni izrazi, razlage niso oblikovane tako, da bi bila razvidna protipomenskost), in analizira v nekaterih terminoloških slovarjih navedene protipomenke s stališča besedotvorja, skladnje, izvora ter vrste. V analiziranih terminoloških slovarjih so najpogosteje prikazane naslednje vrste protipomenk: skrajnostne ali polarne, koordinacijske, komplementarne, vektorske in konverzivne ali zamenjavne.

protipomenskost, teorija o protipomenskosti, terminologija in protipomenskost, terminološki slovarji, vrste terminoloških protipomenk

Since the 1960s, linguistics has devoted more attention to antonyms. Slovene linguistics started to deal with antonymy with Toporišič's 1976 grammar, while the most visible contribution to this area has been that made by Ada Vidovič Muha. This paper presents and compares different categorisations of antonyms. Terminology in this area has received most attention from the Croat scholars Mihaljević and Šarić (1994). Antonymy is treated by some Slovene terminological dictionaries published since the Seventies: *Urbanistični terminološki slovar* (1975), *Meteorološki terminološki slovar* (1990), *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992), *Psihiatrično izrazje* (1993), *Statistični terminološki slovar* (1993), *Vinogradništvo* (1994), *Tehniški metalurški slovar* (1995), *Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja* (1996), *Pravni terminološki slovar (Do 1991 – gradivo)* (1999), *Medicinski terminološki slovar* (2002). A number of lexicographic problems relating to antonymy are also presented (e.g. antonyms are not presented as paired expressions or definitions are not written in such a way that the antonymy is apparent) and an analysis is offered of antonyms offered by certain terminological dictionaries from the point of view of word formation, syntax, origin and type. In the analysed dictionaries, the most common types of antonyms are: extreme or polar, coordinated, complementary, vector and converse or exchangeable.

1 Izhodišče

V jezikoslovni literaturi obstajajo različne delitve in opredelitve antonimov¹ ali protipomenk. Tudi na to, ali naj bi slovarji, še posebej terminološki, navajali protipomenke, pogledi niso enotni. V sodobni literaturi je pogosto mnenje, da med pomembne informacije, ki naj bi jih ob razlagah vsebovali slovarji, sodijo sinonimi ali sopomenke, antonimi ali protipomenke, paronimi ipd. Protipomenke sodijo med t. i. paradigmatične informacije (Ilson 2002: 294, 300).

Ko pregledujemo slovarje nasploh, ugotavljamo, da so protipomenke navedene manj pogosto kot sopomenke. Manj pozornosti jim je posvečene tudi v leksikografskih in terminografskih priročnikih, zlasti starejših. Delo *O české terminologii* iz leta 1983 npr. protipomenskosti še ne upošteva, govori pa o sopomenkah. V novjšem *Manuál leksikografie* iz leta 1995 pa najdemo priporočilo, naj bi slovarji s podrobnejšim leksikografskim opisom dosledneje opozarjali na sopomenke in protipomenke. Protipomenke so po *Manuál leksikografie* opozicije različnih tipov, sicer redkejšje kot sopomenke, imajo pa večjo razlikovalno moč.

Zakaj naj bi slovarji, tudi terminološki, vsebovali protipomenke? Človek dojema svet v nasprotjih. Rus V. P. Danilenko (1977: 79–81) v delu o ruski terminologiji navaja izjave znanstvenikov, po katerih ob vsakem dejstvu obstaja tudi nasprotje. Psihologija pa ugotavlja, da je bipolarnost osnova človekovega dožemanja in spoznavanja sveta. Slovenski psiholog Janek Musek je v delu o simbolih (1990) zapisal, da je bipolarnost začetek in temelj delovanja človekovega razuma, da je prav polariziranje, razčlenjevanje stvarnosti v bipolarne dimenzije, princip diadičnega, bipolarnega predstavljanja stvarnosti, začetek vsakega človekovega spoznavanja. Temelji sistemov simbolike so po Musku (1990: 41–47) »vselej parne predstave naših izkustev stvarnosti: *svetlo in temno, živo in mrtvo, dan in noč, belo in črno, glasno in tiho, toplo in hladno, suho in vlažno, bližina in oddaljenost, sredina in obrobje, zgoraj in spodaj, levo in desno, duh in materija, nebo in zemlja, roditelj in rojenec, oče in mati, moški in ženska, oče (mati) in sin (hčerka), človek in žival, kultura in narava*.«

Diade se lahko s tretjim členom razširijo v triade. Srednji člen lahko predstavlja prehod med skrajnima točkama: *rojstvo, življenje, smrt; otroštvo, zrelost, starost; belo, sivo, črno; jutro, dan, večer; mladost, zrelost, starost*; lahko pa ima posredovalni ali povezovalni položaj med skrajnima elementoma: *nebo – zemlja – podzemlje, bog – polbog (angel, mitični heroj) – človek*.² V nekaterih kulturnih

¹ Starejša slovenska jezikoslovna literatura najpogosteje uporablja poimenovanje antonim, novejša pa protipomenka. V prispevku bom zato dala prednost protipomenki.

² Nekateri triade po Musku simbolizirajo generacijske odnose (triade descendance): *oče – mati – otrok; nebo – zemlja – človek*. Tretji člen je lahko spoj dveh substanc (»spajanje dveh nasprotij v najbolj izvirem

tradicijah, zlasti v višjih civilizacijah, so se oblikovali simbolni sistemi s štirimi (tetrade) ali petimi členi (pentagonalni sistem). Za kitajsko kulturno izročilo so značilni: čutenje – čustvovanje – mišljenje – intuicija; spredaj – zadaj – levo – desno; štiri strani neba, štirje letni časi. Tetradni sistemi so po Musku značilni tudi za zahodno kulturno izročilo: strani neba: vzhod – jug – zahod – sever, letni časi: pomlad – poletje – jesen – zima ipd.

2 Kaj so protipomenke?

Protipomenke poimenujejo nasprotja. Najpreprostejši opis protipomenk je, da so *to besede ali besedne zveze z nasprotnim pomenom*.³ Nekaj več povesta definiciji, da so *to leksikalne enote, ki so formalno različne in pomensko nasprotne* (Mistrík 1985), ali pa *protipomenke so besede ali besedne zveze, ki so nasprotne glede na določeno komponento v svojih pomenih* (O'Grady 1997). Protipomenskost je značilna za besede, ki izražajo časovne in prostorske odnose, kakovost in količino (Šarić 1992).

Za vsakdanje razmišljanje to zadošča. Ni pa dovolj, če želimo protipomenke navajati v slovarju. Še težje pa je s protipomenkami v terminologiji, ker ima terminološko izrazje posebne lastnosti.

Z razvojem pomenoslovja zlasti pa od šestdesetih let 20. stoletja naprej posveča jezikoslovje protipomenkam večjo pozornost (Ducháček 1965; Lyons 1968, 1991, 1995; Apresjan 1974, 2000; Danilenko 1977; Novikov 1982, 1988; Čermak 1985; Dolnik 1990; Kobozeva 2000 ipd.). Od nekdanjih narodov v okviru Jugoslavije so se s to jezikoslovno tematiko ukvarjali Srbi (Grickat 1961/62, Gortan Premk 1997), največ pa Hrvatje. Ti ne raziskujejo samo protipomenskosti v splošnem jeziku (Menac 1988, 1993; Šipka 1990; Šarić 1992, 1994a, 1994b; Turk 2006), pač pa tudi protipomenske odnose v terminologiji (Mihaljević, Šarić 1994).

Zanimivo je, da protipomenskost v slovenskem jezikoslovju do J. Toporišiča (1976, 1984, 1991, 1992, 2000), M. Golden (1997), zlasti pa A. Vidovič Muha (1997, 2000, 2005) ni bila deležna večje pozornosti, čeprav jo starejši in novejši splošni in terminološki slovarji kar pogosto izkazujejo. Protipomenke prvi obravnava Toporišič v *Slovenski slovnici* iz leta 1976, pri čemer pa je v Stvarnem kazalu navedena samo zveza »*antonimen pridevnik*«, antonima ali protipomenke ni, čeprav v poglavju Besedoslovje, natančneje v podpoglavju z naslovom Pomen besed, avtor obravnava antonime, ki jih opiše kot *besede, povezane med seboj po nasprotju*. Kot primere navaja naslednje dvojice: *velik – majhen, bel – črn, spredaj – zadaj, zgoraj – spodaj*. Protipomenke v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je v diplomski

---

smislu pojmovanj dialektične tradicije, za coincidencio oppositorum«): *voda – ogenj – alkohol*. Triada nastane tudi takrat, ko se pojav lahko razdeli na tri temeljne kategorije: *dolžina – širina – višina; življenje – smrt – večno življenje*.

³Tako definira protipomenke še Jože Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 233). Prim. 2.2.1.

nalogi analizirala M. Knezoci (2001), F. Novak (2004) je opisal protipomenke v jeziku slovenskih protestantskih piscev, M. Humar (2005) pa prikazovanje protipomenskosti v Cigaletovem slovarju.

2.1 Delitve in opredelitve protipomenk s stališča splošnega izrazja

2.1.1 V jezikoslovni literaturi obstajajo različne delitve in opredelitve protipomenk. Večina jezikoslovcev obravnava protipomenke in jih deli na vrste s stališča logike, A. Vidovič Muha (2000, 2005) uveljavlja skladenjsko načelo: »Za izhodišče je mogoče vzeti možnost njihovega vplivanja na delovalniške (aktantske) vloge znotraj stavčne povedi, kar seveda vpliva na členitev po aktualnosti.« Marija Turk (2006) raziskuje protipomenskost s stališča teorije informatike.⁴

2.1.2 Ena od najpogostejših razlik med teorijami je v tem, da nekatere prištevajo konverzije, kjer gre za različna udeleženca (*kupiti – prodati*), npr. Robert F. Ilson (2002: 294), ali komplementarne pare (*otroci – starši*) k protipomenkam, druge ne.

2.1.3 Po Apresjanu (1974: 284–315) imajo protipomenke nasprotno ali obratno pomene. Deli jih na naslednje tipe: (1) **začeti – prenehati** (biti kje, delati kaj), ki ga označi kot Anti₁: *priiti – oditi, zacveteti – odcveteti, analizirati – sintetizirati, izpareti – kondenzirati*; (2) **delovanje – uničenje rezultata tega delovanja**: *zlepiti – razlepiti, splesti – razplesti, speti – razpeti*; (3) **tip ‘R’ – ‘ne R’** (Anti₂): *vlažen – suh, živ – mrtev, tudi neživ, dober – slab*; (4) pridevniki, prislovi, samostalniki, predlogi, glagoli, predpone, ki **označujejo konkretne in abstraktne lastnosti** (obseg, razsežnost, število, količina, razdalja, čas, sila, hitrost, temperatura) s **stališča skrajnih polov lestvice** (Anti₃): *majhen – velik, velikan – liliputanec, makro- – mikro-, mraz – vročina, zapleten – preprost*; (5) **usmerjenost v prostoru** (Anti₄): *horizontala – vertikalna*; (6) **pomen pola** (Anti₅): *moški – ženski, samec – samica*.

2.1.4 Novikov (1982: 243–255) opredeljuje protipomenskost kot široko pomensko nasprotnost. Protipomenke razdeli po naslednjih lastnostih: (1) **kontrarna nasprotnost** (razred Anti₁) med skrajnima členoma izrazov lastnosti je/so srednji člen/členi: *mlad < nestar, nemlad, prileten > star*. Sem šteje (s pridržkom) osnovne pojme koordinat: *levi – desni, vrh – dolina, tukaj – tam*; (2) **komplementarna nasprotnost** (razred Anti₂), kjer gre za vrstni pomen, ni vmesnega člena: *živ – mrtev; suh – vlažen*; (3) **vektorska nasprotnost** (razred Anti₃): raznosmerna dejstva, gibanja, skrajno zanikanje vsebine ene od besed besednega para: *vstopiti –*

⁴Odstopanja v semantičnem ravnotežju so pogojena v semantičnih in komunikacijskih razlogih. K semantičnim štejemo polisemijo in premik pomena, h komunikacijskim pa predvidljivost in redundanco. Polisemija leksemov pogojuje kolokacijsko razslojevanje antonimnih parov in deantonimizacijo. Delna desemantizacija rezultira v pomiku pomena, ki ima za posledico navidezno antonimijo: *močen* (ki ima moč v družbi ali med ljudmi) : *nemočen* (onemogel, slab). Redki in manj verjetni pojem ima zaradi majhne predvidljivosti jezikovni izraz, običajni, ki je po svoji naravi predvidljiv, in tako v veliki meri redundanten, nima vedno posebnega izraza: tako v hrvaščini obstaja *neženja, ženja* pa ne (Turk 2006).

izstopiti. V posebno skupino (4) sodijo t. i. **pragmatične protipomenke** zlasti v simboličnih pomenih v besedilih: *zemlja – nebo, telo – duša*.

2.1.5 Mistrík (1985: 121–125) šteje k protipomenkam leksikalne enote, ki so formalno različne in semantično nasprotni. Loči protipomenskost in opozicijo. Opozicija je pomensko širši pojem, ki zajema tudi protipomenskost. Pari *pisati – čitati, učitelj – učenec, brat – sestra, kupiti – prodati, zgodaj – zvečer, jaz – ti* so po njegovem sicer nasprotja, nimajo pa nasprotnih pomenov. Pojmi *dober – hudoben, star – mlad* so nasprotja in pomensko nasprotni leksemi. Zaključuje pa, da se v leksikologiji protipomenski pojavi in pojavi opozicije imenujejo protipomenke, ki jih deli na: (1) **kontrarne** ali **korelativne**, ki so simetrično na pomensko nasprotnih polih, med njimi so gradacijski členi, ki izražajo različne stopnje pomena: *mlad – ne mlad – ne mlad ne star – ne star – star*; protipomenski par tvorita prvi in zadnji; (2) **kontradiktorne** ali **komplementarne**, med katerimi ni prehodne stopnje ali gradacije pomena in se dopolnjujejo, negacija enega da drugega: *živ – mrtev, resnica – laž, mož – žena*; (3) **konverzivne**, ki izražajo nasprotno usmerjenost: *vstopati – izstopati, začeti – končati*, to so tudi leksikalne enote, ki opisujejo isto situacijo s stališča različnih udeležencev; (4) **kontekstualne, asociativne ali pragmatične**, ki se pogosto pojavljajo v sobesedilu kot nasprotni dvojice: *učitelj – učenec, nebo – zemlja, roka – noga, zima – poletje*. Ti lahko tvorijo polisemantične verige: *mati – oče – hči – sin*.

2.1.6 Lyons (1991: 460–470) loči naslednje vrste pomenskih opozicij: **komplementarnost, protipomenskost** in **konverzijo**: (1) komplementarna sta npr. para *samski – poročen, moški – ženska* – zanikanje enega da drugega oziroma obratno; (2) protipomenski par *majhen – velik* je opozicija par excellence, ker ima vmesne stopnje (gradacija); konverzna para pa sta npr. *kupiti – prodati, mož – žena*.

2.1.7 Precej pozornosti posveča protipomenkam hrvaško jezikoslovje. L. Šarić (1994b: 269–274) deli protipomenke na: (1) **konverzivne** (ocenjevanje s stališča nasprotnih udeležencev): *nakup – prodaja, izgubiti – dobiti tekmo*; (2) **vektorske** (nasprotna smer): *greti – hladiti, zakrivati – odkrivati*; (3) **kvalitativne** (stopnjevanje kakovostne nasprotnopomenskosti, značilen srednji člen): *mlad – star, topel – hladen*; (4) **koordinacijske** (ne smer, ampak položaj v prostoru, času): *sever – jug, vedno – nikoli, prvi – zadnji* (vrsta v kinu), *jutro – dan – večer – noč*; (5) **komplementarne**: *močen – močnejši, najmočnejši, zvest – nezvest, pravilen – nepravilen, smrt – življenje*.

2.2 Pri Slovencih so najpomembnejše naslednje obravnave protipomenk:

2.2.1 Toporišič (1992) je v *Enciklopediji slovenskega jezika* uveljavil poimenovanje protipomenka, ki ji je dal prednost pred antonimom. Pri definiranju protipomenk pa je ostal pri splošnem opisu: Beseda (besedna zveza) nasprotnega pomena, npr. v parih: *črn – bel, pameten – neumen, veren – neveren, angel – hudič*,

dan – noč, življenje – smrt, mladost – starost, dobro – zlo, delati – počivati, gor(i) – dol(i), plus – minus, v nekem smislu tudi v – iz, od – do; prim. še majhen – velik, majhen – odrasel, vse – nič.

2.2.2 M. Golden (1997: 216–220) loči tri medleksemska pomenska razmerja: sopomenskost, hiponimnost in protipomensko razmerje. Leksem navezuje toliko protipomenskih razmerij, kolikor ima binarnih pomenskih oznak, po katerih se njegov pomen sistematično razlikuje od pomenov drugih leksemov.⁵ Pri določanju protipomenskih razmerij Goldnova izhaja iz tega, koliko leksemov je v protipomenskem razmerju. Pomensko nasprotje je lahko binarno ali nebinarno: (1) **dopolnjevalno pomensko nasprotje** je binarno. Tvorita ga dva (*živ – mrtev*) nestopnjevalna leksema, kjer zanikanje enega od izrazov v paru protipomenk (ne živ, ne poročen, ne moški) implicira zatrevanje drugega (*mrtev, samski, ženska*): $\sim x \subset y, x \subset \sim y$; (2) **protipomensko (antonimno) razmerje** je **nebinarno**. Obstaja med dvema leksemoma, ki se stopnjujeta, tj. med njima obstaja več leksemov, ki izražajo večjo ali manjšo stopnjo izhodiščne ali končne lastnosti: npr. *mrzel – mlačen – topel – vroč*; (3) **konverznost**, kjer gre za različna osebka, je binarno protipomensko razmerje (*kupiti – prodati*).

2.2.3 Knaurov *Veliki splošni leksikon* v osmih knjigah (1997) daje prednost protipomenki pred antonimom. Pri opisu, kaj je protipomenka, je viden vpliv tujega jezikoslovja. Definira jo kot besedo z nasprotnim pomenom. Navaja **kontradiktorne** (*ljubezen – sovraštvo*), **kontrarne** (*vprašati – odgovoriti*) in **komplementarne** protipomenke (*brat – sestra*), ki pa jih ne pojasni natančneje. Novejše ali izčrpnjše informacije ne prinaša niti *Slovenski veliki leksikon*⁶ (prva knjiga 2003), ki je izšel pet let kasneje kot Knaurov in definira protipomenke kot pomensko nasprotno besede ali besedne zveze. Kot primere navaja *bel – črn, hudič – angel, svetlo sonce – temni oblaki*.

2.2.4 Natančnejšo razdelitev protipomenk prinaša A. Vidovič Muha v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000: 169–174) in nekoliko dopolnjeno v članku *Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost* (2005: 215–220). Protipomenskost se lahko pojavlja le v parih. Znotraj istega večpomenskega leksema se lahko pojavljajo različni protipomenski pari. Logičnost nasprotja znotraj takšnih leksemkopomenskih parov v najširšem smislu temelji na pripadnosti denotatov skupnemu pojmovnemu ali celo pomenskemu polju. Za izhodišče delitve protipomenk je po Vidovičevi mogoče vzeti možnost njihovega vplivanja na delovalniške (aktantske) vloge znotraj stavčne povedi. Protipomenke deli na: (1) **zamenjavne** ali **konverzivne** (značilna sprememba delovalniških vlog): *dati –*

⁵ Marija Golden poudarja, da leksikalna semantika preučuje tista protipomenska razmerja, ki so sistematična (ne tipa *knjiga – dež*).

⁶ Boljšo informacijo bi pričakovali, ker sta pri njegovi izdelavi sodelovala dva sicer zelo kritična jezikoslovca.

dobiti ipd.; (2) **dopolnjevalne** ali **komplementarne** (dvoelementna množica z elementoma, med katerima je ločno razmerje, ločni veznik *ali*): *moški* ali *ženska*, *noč* ali *dan*, *vojna* ali *mir*, *zunaj* ali *notri*, *tu* ali *tam*; (2 a) podskupina t. i. **razmerne svojilnosti**: *brat* : *sestra*, *stric* : *nečak*, *mož* : *žena*; (3) **skrajnostne** ali **polarne** (trielementna množica – med obema skrajnostma je srednja vrednost): P_x, V_g, P_y . Sem sodijo: lastnostni pridevniki, dosledno merni, ki poimenujejo merljive razsežnosti v prostoru, času, glede težnosti: *dolg* – *kratek*, *mlad* – *star*; prislovno izražene prostorske in časovne razsežnosti (tiste, ki jih ne zajame dopolnjevalna protipomenskost), lahko glede na absolutno orientacijo v prostoru: *sever* – (*vzhod* – *zahod*) – *jug*, *vzhod* ..., *stari vek* – (*srednji vek*) – *novi vek*, *začetek* – (*sredina*) – *konec*, ali relativno glede na govorečega: *zgoraj* – (*tu*) – *spodaj*, *levo* – (*tu*) – *desno*; (3 a) podskupina **stopnjevitostna** ali **gradualna protipomenskost**, pri kateri gre za hkratno in vzporedno leksikalno premikanje po skali ene in druge protipomenke proti srednji vrednosti. Pojem leksikalnega premikanja pomeni leksikaliziranost vsake stopnje gibanja proti srednji vrednosti od ene in druge protipomenke: *vrel* – *vroč* – *topel* – (*srednji*) – *hladen* – *mrzel* – *leden*; (4) **usmerjena** ali **vektorska protipomenskost** (trielementna množica, pri kateri je srednja vrednost zakrita, med dvema glagoloma je vzročno-posledično razmerje, uresničitev enega dejanja pogojena z uresnitvijo drugega): *priti* – *oditi*, *zapreti* – *odpreti*, *roditi* – *umreti*.

2.2.5 France Novak obravnava protipomenke v okviru pomenske skupine. Pomen sestavljajo glavne in posebne pomenske sestavine. Protipomenke se razlikujejo po posebnih pomenskih sestavinah:

Pomenska skupina združuje tudi antonime ali protipomenke, ker je glavna pomenska sestavina ista, posebna pomenska sestavina pa je ravno nasprotna. Protipomenskost je postavljena na sestavino, ki je v okviru kake skupine najpomembnejša. Ko smo na nivoju pomenske skupine, stopi glavna pomenska skupina, na podlagi katere se je skupina izoblikovala, v ozadje, odločilne pa postanejo sestavine, ki urejajo razmerja med posameznimi členi skupine. (Novak 2004: 50.)

Protipomenski niz, kot ga imenuje Novak (2004: 211), »poživlja pripoved z nasprotnimi izrazi: *Deklice inu Hlapzhizhi, Moshye, Shene inu Vduue*.«

Izbor besednih dvojic, s katerimi so ilustrirane vrste pomenskih nasprotij v jezikoslovni literaturi, je razmeroma ozek. Da bi prikazala, kako različni ali podobni so pogledi na protipomenskost, sem za zelo shematičen pregled izbrala nekaj primerov in izdelala preglednico: kateri avtor navaja to (ali podobno) dvojico, v katero kategorijo pomenskega razmerja jo uvršča in kako poimenuje vrsto protipomenskosti.

2.2.6 Preglednica delitve protipomenk pri različnih avtorjih

Primer	<i>priti – oditi</i> <i>vstopati – izstopati</i>	<i>zlepiti – razlepiti</i>	<i>vlažen – suh</i>	<i>majhen – velik</i>	<i>horizontala – vertikala</i>	<i>moški – ženska</i>	<i>kupiti – prodati</i>
Apresjan 2000	protipomenskost <i>začeti biti kje – prenehati biti kje</i>	protipomenskost <i>delovanje – uničenje rezultata tega delovanja</i>	protipomenskost <i>tip ‘R’ – ‘ne R’</i>	protipomenskost <i>skrajna pola lestvice</i>	protipomenskost <i>nasprotna usmerjenost</i>	protipomenskost <i>pola neke enote</i>	
Mistrič 1985	protipomenskost <i>konverznost</i>		protipomenskost <i>kontrarnost – vmes gradacijski člani</i>	protipomenskost <i>kontrarnost – vmes gradacijski člani</i>		protipomenskost <i>kontradiktornost – ni prehodne stopnje ali gradacije pomena</i>	opozicija <i>ni protipomenskost</i>
Lyons 1991				protipomenskost par excellence		komplementarnost <i>ni protipomenskost</i>	konverzija <i>ni protipomenskost</i>
Novikov 1982	<i>protipomenskost</i> vektorska nasprotnost		<i>protipomenskost</i> komplementarna nasprotnost	<i>protipomenskost</i> kontrarna nasprotnost			
Šarić 1994b	<i>protipomenskost</i> vektorska nasprotnost		<i>protipomenskost</i> stopnjevalna kakovostna nasprotnost	<i>protipomenskost</i> kvalitativnost – značilen srednji člen	<i>protipomenskost</i> kontrarna nasprotnost koordinacijskih pojmov	<i>protipomenskost</i> komplementarno dopolnjevanje	<i>protipomenskost</i> konverzivnost
Golden 1997				nebinarno razmerje, pomenska nasprotnost (antonimnost)		binarno razmerje, dopolnjevalnost	binarno razmerje, konverznost

Vidovič Muha 2005	<i>protipomenskost</i> usmerjena ali vek- torska protipo- menskost	<i>protipomenskost</i> usmerjena ali vek- torska protipo- menskost	<i>protipomenskost</i> skrajno- stne pro- tipomenke – stopnje- vitostna oz. gra- dualna protipo- menskost	<i>protipomenskost</i> skrajno- stne pro- tipomenke – merljive razsežno- sti v pro- storu, času, gle- de težnosti	<i>protipomenskost</i> skrajno- stne pro- tipomenke – pro- storska in časovna razsežnost	<i>protipomenskost</i> dopolnje- valnost (komple- mentar- nost)	<i>protipomenskost</i> zamen- javne ali konver- zivne protipo- menke
----------------------------------	---	---	--	--	---	--	--

2.3 Poskus opredelitve protipomenk

Protipomenka je leksem, ki z najmanj še enim leksemom tvori glede na skupno uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) najmanjše (dvočlensko) pomensko polje in se pri tem razlikuje vsaj po eni razlikovalni pomenski sestavini (RPS). Primer *mož* – *žena*.

mož = UPS: zakonec, RPS: moški spol

žena = UPS: zakonec, RPS: ženski spol

3 Delitve in opredelitve protipomenk s stališča terminologije

3.1 Za strokovno izražanje so tako kot za splošni jezik značilni leksemi, ki izražajo nasprotje (Masár 1991), vendarle so v terminologiji mogoče samo določene vrste protipomenskosti. Terminološko izrazje ima nasproti izrazju splošnega jezika nekatere posebne lastnosti, ki vplivajo tudi na vrsto protipomenskih odnosov: (1) Termini poimenujejo pojme določenega strokovnega področja (npr. matematika, geografija, pravo), zato lahko obstaja protipomenskost samo med leksemoma/leksemi istega specialnega področja (Cabré 1999: 137). (2) V splošnem jeziku je med dvema protipomenkama niz izrazov, ki stopnjujejo določeno lastnost v pozitivnem ali negativnem smislu. Med krajnima izrazoma je neka napetost. Te napetosti v terminologiji ni. *Črna jelša* (s temnim lubjem, ki raste na vlažnih tleh, *Alnus glutinosa*⁷) in *siva jelša* (z gladkim sivim lubjem in na spodnji strani sivkastimi, gosto dlakavimi listi, *Alnus incana*⁸) nista protipomenki v smislu neterminološke leksike. Terminološki pomen ne dovoljuje stopnjevanja, ker gre formalno za vrstne pridevnike, s stališča pomena pa za natančno določena pojmovna področja. V *Meteorološkem terminološkem slovarju* so kot protipomenke prikazani termini: *mila klima* (sorazmerno topla, z majhnimi temperaturnimi nihanji in redkimi neugodnimi vremenskimi pojavi) in *ostra klima* (sorazmerno hladna, z majhnimi temperaturnimi nihanji in redkimi neugodnimi vremenskimi pojavi), *lepo vreme* (ko je pretežno jasno) in *slabo vreme* (ki ga spremljajo pogoste padavine),

⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991.

⁸ Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991.

stanovitno vreme (ki nespremenjeno traja dalj časa ali vsaj nekaj dni) in *nestanovitno vreme* (ki se v času nekaj dni opazno spreminja). Gradacija ni mogoča. Stopnje so med seboj ostro ločene, tudi če jih je več (Mihaljević, Šarić 1994). V terminološki leksiki zato ne moremo govoriti o gradacijski protipomenskosti. (3) V splošnem jeziku so s stališča logike *kontrarne* in *komplementarne* protipomenke. Logično osnovo protipomenskosti tvorijo kontrarni pojmi. Dva pojma sta kontrarna, če je med njima največja različnost: *mrzel* – *vroč*, vmes obstajajo prehodi. Komplementarni pari leksemov pa delijo pojmovno polje na dva dela. Kar pripada enemu, ne pripada drugemu, ni prehodov. Terminološke nasprotnosti se približujejo komplementarni nasprotnosti. Členi parov protipomenk v celoti pokrivajo določeno področje. Ta področja so minimalne semantične zgradbe. *Pomlad*, *poletje*, *jesen* in *zima*, dnevi tedna, imena strani neba pokrivajo celotno poimenovalno področje, med seboj pa se izključujejo. V *Geografskem terminološkem slovarju* so npr. taka poimenovanja: *spodnji rečni tok*, *srednji rečni tok* in *zgornji rečni tok*. Vsak termin poimenuje točno določeno področje, vsi pa celotno pojmovno področje. To so sestavi *večkratnega izključevanja* (*inkompatibilnosti*) (Hurford, Heasley 1985). (4) Za protipomenskost v terminologiji velja še bolj kot za tisto v splošnem jeziku, da se pojavlja zlasti v parih: *delec* – *antidelec*, *kvarki* – *antikvarki*, drugod s predponami *makro* – *mikro*, *pred* – *post* ipd. (Danilenko 1977: 79–81, Vidovič Muha 2005: 205–221). Navajanje protipomenk v terminoloških slovarjih mora biti križno, pri večpomenskih terminih pa pri vseh pomenih, če seveda obstajajo (Mihaljević 1998: 58). (5) V terminološki leksiki se tako kot v splošni glede na tvorbo realizirata dva tipa protipomenk: leksikalni in besedotvorni. Par leksikalnih protipomenk sestavljata dve različni besedi: *severna* in *južna polobla*, *ostra* in *mila klima*. Besedotvorni se zlasti ustvarjajo s predponami, s prvim ali zadnjim delom zloženek: *polarni* in *nepolarni dielektrik*, *kontaktni* in *nekontaktni rele*, *stanovitno* in *nestanovitno vreme*.

3.2 Milica Mihaljević in Ljiljana Šarić pri opisu in razdelitvi terminoloških protipomenk izhajata iz logike. Definirata jih kot lekseme z nasprotnim pomenom oziroma protipomenskost je v »leksikalnem sistemu pojav, ki označuje besede, ki imajo ob določenem številu skupnih semov tudi vrsto semov v kontrarnem ali kontradiktornem odnosu.« (Mihaljević, Šarić 1994: 218). Terminološke protipomenke delita na 5 osnovnih skupin: (1) **kvalitativne** izražajo stopnjevano nasprotno stopnjo določene lastnosti (v jezikoslovju: *deminucija* – *avgmentacija*, *afektivni govor* – *intelektualni govor*, v filozofiji: *aktiven* – *pasiven*, *realen* – *idealen*, v informatiki: *umetni jezik* – *naravni jezik*, bančništvu: *aktivni bančni posli* – *pasivni bančni posli*, *bruto proračun* – *neto proračun*); (2) **vektorske** izražajo nasprotno usmerjenost dejanja, lastnosti: *udar* – *protiudar*, *militarizacija* – *demilitarizacija*, *analitički stil* – *sintetički stil*, *dedukcija* – *indukcija*; (3) **komplementarne** izražajo nestopnjevano nasprotnost, komplementarno dopolnjevanje: *oženjen* – *neoženjen*, *vlažen* – *suh*, *moški* – *ženski*, *akutirani zlog* – *cirkumfleksni zlog*, *sklonljiv* –

nesklonljiv, indirektno financiranje – direktno financiranje; (4) **koordinacijske** izražajo kontrarno nasprotnost koordinacijskih pojmov: *levi – desni, dan – noč, ekstrasubjektivno – intrasubjektivno, antepozicija – postpozicija*, lahko v nizu: *pomlad – poletje – jesen – zima*; značilna zaprtost v cikluse: *sever – jug – vzhod – zahod*; (5) **konverzivne** izražajo isto stvar s stališča različnih udeležencev: *prodajni tečaj – nakupni tečaj, nacionalizacija – privatizacija*.

4 Protipomenke v novejših slovenskih terminoloških slovarjih

4.1 Slovenci smo, kot je bilo že rečeno, protipomenkam posvečali manj teoretične pozornosti, kot bi jo morali glede na pogostost navajanja protipomenk v slovarjih – splošnih in terminoloških. Vsebujeta jih že Pleteršnikov slovar (Humar 2005) in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Knezoci 2001, Vidovič Muha 2000). Po uvodu v poskusni snopič *Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* bodo navedene tudi tam (Merše, Novak 2001: 29).

4.2 Zanimivo pa je, da slovensko terminološko slovaropisje že kar od začetka upošteva protipomenke.⁹ Tako jih Cigaletova nemško-slovenska *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, izšla v Ljubljani leta 1880, že navaja. Mislim, da so protipomenke prišle v prvi slovenski terminološki slovar pod češkim vplivom. V uvodu v *Znanstveno terminologijo* Cigale omenja dve deli: *Německo-český Slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*, izdelan pod Šafaříkovim vodstvom in izdan v Pragi 1853, in *Šulekovo Hrvatsko-njemačko-talijansko terminologijo*, izdano 1874 v Zagrebu.¹⁰ Pri izdelavi hrvaške *Terminologije* so sodelovali tudi Slovenci (Trdina, Tušek, Erjavec). Oba terminološka slovarja, Šafaříkov in Šulekov, v seznamu kratic za protipomenke navajata enako okrajšavo kot Cigaletova *Znanstvena terminologija*: *opp.* = *opponitur* (Humar 2005).

4.3 V terminoloških slovarjih, izdanih do sedemdesetih let 20. stoletja, po mojem pregledu protipomenk ni. Od sedemdesetih let naprej pa jih izkazujejo vsaj naslednji terminološki slovarji in ena enciklopedija (našteti po zapovrstju izdaj): *Urbanistični terminološki slovar* (1975), *Meteorološki terminološki slovar* (1990), *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992), *Psihiatrično izrazje* (1993), *Statistični terminološki slovar* (1993), *Vinogradništvo* (1994), *Tehniški metalurški slovar* (1995), *Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja* (1996), *Pravni terminološki slovar (Do 1991 – gradivo)* (1999), *Medicinski terminološki slovar* (2002).

⁹ Najpogosteje je protipomensko razmerje prikazano v razlagalnih terminoloških slovarjih, pa tudi v dveh prevajalnih. To sta: Cigaletova nemško-slovenska *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (1880) in *Tehniški metalurški slovar* (1995).

¹⁰ Podobno delo so v tem času menda izdali tudi Madžari.

Protipomenke bodo navedene tudi v dveh terminoloških slovarjih, ki se še izdelujejo: *Slovenski tehniški slovar* in *Geološki terminološki slovar*, zbrane so bile tudi za gledališki slovar – v geslovníku so navedene, v slovarju pa ne bodo.

4.4 Protipomenke so navedene, vendar ne posebej označene v *Geografskem terminološkem slovarju*, in sicer v gnezdu Prim., kjer so tudi nadpomenke ipd. Zanimivo je, da je bila okrajšava ant. zapisana v uvodu v *Gumarski slovar*, v slovarju pa protipomenk ni, pa tudi te okrajšave ne. V uvodu v poskusni snopič *Gozdarskega slovarja* je zapisano, da so bila gesla (181) izbrana tudi glede »na sinonimnost oz. antonimnost«. Protipomenke same pa v poskusnem snopiču še niso prikazane.

5 Prikazovanje protipomenk v novejših slovenskih terminoloških slovarjih

5.1 Protipomenke so v slovenskih slovarjih podobno ali enako poimenovane in podobno ali enako (nenatančno) definirane (definicije, če so, navajam v oklepaju). Do *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* je viden vpliv že imenovanega češkega slovarja. Cigaletova *Znanstvena terminologija* v uvodnem delu navaja okrajšavo *opp.*, ki jo razveže z *oppositum*, *opponitur*. Protipomenke pa so označene tudi z drugimi pojasnili (prim. Humar 2005). Enaka okrajšava *opp.* je tudi v Pleteršnikovem slovarju, kjer je razvezana kot *oppositum* in razložena kot *beseda nasprotnega pomena*. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* daje prednost antonimu, kot manj pogosto poimenovanje v slovarkem delu navaja protipomenko: ant. = antonim (*beseda z nasprotnim pomenom v odnosu do druge besede*). *Slovenski pravopis* (2001) protipomenk ne navaja,¹¹ v slovarkem delu pa daje prednost protipomenki pred antonimom.

5.2 Novejši terminološki slovarji protipomenke različno poimenujejo, najpogosteje *antonimi*, v novejših je dodana tudi sopomenka *protipomenka*:

- *oppositum*, *opponitur* – Cigale 1880,
- *oppositum* – Pleteršnik 1894,
- antonim 1975–2002 (4-krat: *Urbanistični terminološki slovar*, *Psihiatrično izrazje*, *Pravni terminološki slovar*, *Medicinski terminološki slovar*),
- antonim 1990–1993 (v kombinaciji s protipomenko na drugem mestu, 4-krat: *Meteorološki terminološki slovar*, *Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja*, *Statistični terminološki slovar*, *Tehniški metalurški slovar*),
- antonim 1994 (v kombinaciji z nasprotje, 1-krat: *Vinogradništvo*),
- protipomenka 1992 (1-krat: *Enciklopedija slovenskega jezika*).

5.3 Do Toporišičeve *Enciklopedije slovenskega jezika* se, kot je bilo prikazano zgoraj, v sodobnih terminoloških slovarjih uporablja označevalnik ant., sam ali kasneje v kombinaciji, navadno ima tudi zelo kratek opis (navajam ga v oklepaju):

¹¹ Oba pravopisa pred njim, tj. iz leta 1950 in 1962, ne navajata protipomenk in nimata iztočnic antonim ali protipomenka.

- *ant.* = *antonim* (nasprotni pojem – *Urbanistični terminološki slovar*),
- *ant.* = *antonim* (*Psihiatrično izrazje, Pravni terminološki slovar, Medicinski terminološki slovar*),
- *ant.* = *antonim ali protipomenka* (beseda z nasprotnim pomenom – *Meteorološki terminološki slovar, Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja*),
- *ant.* = *antonim ali protipomenka* (termin z nasprotnim pomenom – *Statistični terminološki slovar*), *ant.* = *antonim, protipomenka* (*Tehniški metalurški slovar*),
- *ant.* = *nasprotje, antonim* (*Vinogradništvo*),
- *protipom.* = *protipomenka* (*Enciklopedija slovenskega jezika*).

6 Nekateri slovaropisni problemi, vidni pri navajanju protipomenk v slovenskih terminoloških slovarjih

6.1 Protipomenski odnos je binarni odnos – obstaja vsaj med dvema leksemoma. To naj bi izkazovali tudi slovarji. Ena večjih pomanjkljivosti slovenskih terminoloških slovarjev je, da se protipomenke vedno ne navajajo križno.

Primeri iz *Slovenskega medicinskega slovarja*: **dekstroverzija** je protipomenka za *sinistroverzija*, pri **sinistroverzija** pa je *dekstroverzija* navedena samo kot prim. (primerjaj): **sinistroverzija** prim. *dekstroverzija*, enako je pri **delomorfen**, ki ima protipomenko *adelomorfen*, tu pa je *delomorfen* prikazan kot prim. (primerjaj); **kranialen** ima protipomenko *spodnji*, ta pa te protipomenke nima, *kranialen* ni naveden niti kot prim. Enako pomanjkljivost lahko opazimo v *Pravnem terminološkem slovarju*: **teorija o akcesornosti udeležbe** ant. *teorija o samostojnosti udeležbe* (tu ni navedena protipomenka) in drugod.

6.2 Protipomenskost, kot pove poimenovanje, temelji na nasprotnosti pomenov. Slovarske razlage bi morale biti oblikovane tako, da bi bilo to nasprotje razvidno. Slabo je, če imajo protipomenke v terminoloških slovarjih tako neuskklajene razlage, da nestrokovnjak ne more spoznati, ali gre za protipomenskost ali ne.

Primer iz *Vinogradništva*: **dominantnost** lastnost očitnega prevladovanja določenih lastnosti pri potomcih; ant. *recesivnost*; **recesivnost** lastnost, da se v paru z različnim ne izrazi; ant. *dominantnost*. Primer iz *Medicinskega slovarja*: **labilen** nestalen, omahljiv, nestanovit; ant. *stabilen*; **stabilen** stalen, nespremenljiv; ant. *labilen, nestabilen*; **nestabilen** ki ni stabilen, je spremenljiv oziroma premakljiv; ant. *stabilen*. Primer iz *Meteorološkega slovarja*: **subjektivna metoda** ki sloni na izkušnjah posameznika; ant. *objektivna metoda*, **objektivna metoda** ki sloni na vnaprej določenih postopkih in kriterijih; ant. *subjektivna metoda*.

6.3 Če se navajajo protipomenke na koncu splošne razlage, ki ji sledijo posamezne terminološke zveze, bi morale biti v protipomenskem razmerju vse sledeče zveze. Vendar navedene zveze tega ne potrjujejo. Primera iz *Medicinskega terminološkega slovarja*:

májhen ki dosega nizko stopnjo glede na razsežnost, število sestavnih enot, dolžino; sin. mali, parvus; ant. velik: hoja z ~imi koraki, lipoprotein ~e gostote, lipoprotein zelo ~e gostote, ~e nebne odprtine, novorojenček z ~o porodno težo

vélik ki dosega visoko stopnjo glede na razsežnost, število sestavnih enot, dolžino; sin. magnus, veliki; ant. majhen: lipoprotein ~e gostote, premotorična skorja ~ih možganov, primarna motorična skorja ~ih možganov, skorja ~ih možganov, transpozicija ~ih žil, ~a adduktorna mišica, ~i avrikularni živec, ~a cerebralna vena, ~a depresija, ~e dihalne poti, ~a dvanajstnikova papila, ~i epileptični napad, ~a fontanela, ~a glutealna mišica, ~i ishiadični foramen, ~a ishiadična incizura, ~i krvni obtok, ~a ukrvatura želodca [...]

Veliki krvni obtok npr. nima protipomenke mali krvni obtok ipd. Pri obeh iztočnicah bi morale biti naštete zveze, ki so v protipomenskem odnosu. Če so pri velik zveze: *veliki epileptični napad, veliki krvni obtok, velika depresija*, bi pri majhen morali navesti *mali epileptični napad, mali krvni obtok, mala depresija*, kar pa ne obstaja. Tako protipomenka *majhen* ne velja za vse v slovarskem članku *velik* navedene zveze.

7 Terminološke protipomenke s stališča besedotvorja in skladnje

7.1 V protipomenskem razmerju so besednovrstno enaki enobesedni ali besednozvezni termini. Med terminološkimi protipomenkami prevladujejo besednozvezni termini, enobesednih je manj. Primeri enobesednih protipomenskih parov: *prozornost – neprozornost, oseka – plima, ohladitev – otoplitev* (*Meteorološki slovar*); *antedatirati – postdatirati, ascendenca – descendenca, ascendent – descendent* (*Pravni terminološki slovar*); primeri besednozveznih protipomenk: *mila klima – ostra klima, statistična metoda – deterministična metoda, subjektivna metoda – objektivna metoda, sistematična napaka – slučajna napaka, novi sneg – stari sneg, lokalni veter – splošni veter* (*Meteorološki slovar*); *alografna oporoka – holografna oporoka, asertorna prisega – promisorna prisega* (*Pravni terminološki slovar*).

7.2 Besednozvezni termini so najpogosteje samostalniške fraze. V protipomenskem razmerju sta določili ali del določil in ne jedri: *diabatni proces* ki poteka z izmenjavo toplote z okolico – *adiabatni proces* ki poteka brez izmenjave toplote z okolico. Protipomenski par tvorita pridevnika *diabatni* in *adiabatni* (*Meteorološki slovar*). Pri protipomenskem paru: *alveolarni lok spodnje čeljustnice – alveolarni lok zgornje čeljustnice* je protipomensko razmerje med *spodnji* in *zgornji* (*Medicinski terminološki slovar*).

7.3 Termini, ki tvorijo protipomensko razmerje, so lahko isto- ali raznokorenski.

7.3.1 Primeri raznokorenskih delov besednozveznih protipomenk: **delni** akcept – **polni** akcept, **bližnji** sorodnik – **daljni** sorodnik, **dnevno** delo – **nočno** delo (Prav-

ni terminološki slovar); alveolarni lok **spodnje** čeljustnice – alveolarni lok **zgornje** čeljustnice (Medicinski terminološki slovar).

7.3.2 Istokorenski termini, ki so v protipomenskem odnosu, so lahko sestavljene ali zložene. Pri sestavljenkah da nasprotni pomen predpona pri eni od besed ali priponi sestavljenk, ki tvorita protipomenski par, pri zloženkah pa prvi ali zadnji del zloženka: *brahiterapija – teleterapija, liofilen – liofoben*.

7.3.3 Od predpon domačega izvora je najpogostejša *ne-*. Prevladujejo predpone, prevzete iz klasičnih jezikov, enako velja tudi za prve dele zloženka.

Primeri predpon iz *Medicinskega, Pravnega in Meteorološkega terminološkega slovarja*

<i>Medicinski term. slovar</i>	<i>Pravni term. slovar</i>	<i>Meteorološki term. slovar</i>
ab... – ad... <i>aboralen – adoralen</i>	a... – de... <i>ascendenca – descendenca</i>	a... – — <i>adiabatni proces – diabatni proces</i>
— – a... <i>delomorfen – adelomorfen</i>	ante... – post... <i>antedatirati – postdatirati</i>	di... – kon... <i>difluentni tok – konfluentni tok</i> <i>divergentni tok – konvergentni tok</i>
de... – in... <i>dedukcija – indukcija</i>	de... – — <i>denacionalizacija – nacionalizacija</i>	ne... – — <i>neprozornost – prozornost</i> <i>nestabilnost – stabilnost</i> <i>nestisljivost – stisljivost</i> <i>stanovitno vreme – nestanovitno vreme</i>
— – in... <i>adekvaten – inadekvaten</i> <i>inapetenca – apetenca</i>	de... – in... <i>dedukcija – indukcija</i>	
ne... – — <i>nestabilen – stabilen</i>	de... – re... <i>devalvirati – revalvirati</i>	
	— – in <i>determinirati – indeterminirati</i>	
	— – ne... <i>deljeni delovni čas – nedeljeni delovni čas</i> <i>dobroverni posestnik – nedobroverni posestnik</i> <i>kriti – nekriti ček</i>	
hiper.. – hipo... <i>hipertoničen – hipotoničen</i>		

Primeri prvih¹² delov zloženek iz *Medicinskega, Pravnega in Meteorološkega terminološkega slovarja*

<i>Medicinski term. slovar</i>	<i>Pravni term. slovar</i>	<i>Meteorološki term. slovar</i>
brahi... – tele... <i>brahiterapija – teleterapija</i>	alo... – holo... <i>alografna oporoka – holografna oporoka</i>	– – anti <i>ciklon – anticiklon ciklonalna os vrtenja – anticiklonalna os vrtenja</i>
dekstro... – sinistro... <i>dekstroverzija – sinistroverzija</i>	avto... – hetero... <i>avtonomija – heteronomija</i>	
desno... – levo... <i>desnosučnost – levosučnost</i>	ekso... – endo... <i>eksogamija – endogamija</i>	

8 Protipomenke glede na izvor

Protipomenski pari ali deli besedne zveze, ki so v protipomenskem odnosu, so v pregledanih slovarjih najpogosteje enaki po izvoru. Katere protipomenke prevladujejo, domače ali prevzete, in iz katerih jezikov so prevzete, je odvisno od strokovnega področja. Primeri protipomenskih parov:

– protipomenke ali deli leksemov so domačega izvora:

desnosučnost – levosučnost, dolg – kratek, majhen – velik, zgornji – spodnji (Medicinski terminološki slovar); *delni akcept – *polni akcept,¹³ *bližnji sorodnik – *daljni sorodnik, *deljeni delovni čas – *nedeljeni delovni čas, *dnevno delo – *nočno delo, *dobroverni – *nedobroverni posestnik (Pravni terminološki slovar); *mila klima – *ostra klima, neprozornost – prozornost, nestisljivost – stisljivost, oseka – plima, otoplitev – ohladitev (Meteorološki terminološki slovar);

– protipomenke ali deli leksemov so prevzeti:

aboralen – adoralen, acidoza – alkalozna, adekvaten – inadekvaten, aferenten – eferenten, apetenca – inapetenca, brahiterapija – teleterapija, dedukcija – indukcija, dekstroverzija – sinistroverzija, delomorfen – adelomorfen (Medicinski terminološki slovar); *alografna oporoka – *holografna oporoka, antedatirati – postdatirati, ascendenca – descendenca, *asertorna izjava – *promisorna izjava (Pravni terminološki slovar); anticiklon – ciklon, *subjektivna metoda – *objektivna metoda, *difluentni tok – *kofluentni tok (Meteorološki terminološki slovar);

– protipomenski pari ali deli leksemov so različnega izvora:

*civilna pravna oseba – *družbena pravna oseba, *popustljivo pravo – *kongentno pravo (Pravni terminološki slovar); *sistematična napaka – *slučajna napaka (Meteorološki terminološki slovar).

¹² V pregledanih slovarjih ni primerov zloženek s protipomenskostjo drugih delov zloženek.

¹³ V protipomenskem odnosu so pojasnila jedra, označena z zvezdico.

V pregledanih slovarjih so besede tujega izvora najpogosteje ali samo prevzete iz klasičnih jezikov oziroma t. i. mednarodno uporabljane besede, prilagojene posameznim jezikom.

9 Najpogostejše vrste terminološke protipomenskosti glede na *Medicinski, Meteorološki, Pravni terminološki slovar in Vinogradništvo*

Že navedeni hrvaški jezikoslovki Milica Mihaljević in Ljiljana Šarić (1994) delita terminološke protipomenke, izhajajoč iz logike, na: **kvalitativne, vektorske, komplementarne, koordinacijske in konverzivne**. Delitve so lahko različne. Ta delitev, ki jo navajam, predstavlja poskus, samo opozarja na različne vrste protipomenskih odnosov v terminologiji. Nikakor pa ni popolna ali dokončna.

9.1 Skrajnostna ali polarna protipomenskost¹⁴

To vrsto protipomenskosti Milica Mihaljević in Ljiljana Šarić (1994) imenujeta kvalitativna. Med skrajnostne protipomenke sodijo zlasti tisti leksemi, ki poimenujejo lastnosti. Za te vrste protipomenskosti je v splošnem jeziku značilno, da so med krajnima izrazoma prehodi: stopnjevanje lastnosti v pozitivni ali negativni smeri. Gre za t. i. kontrarno nasprotnost, ki se pogosto izraža s predpono *ne-* ene besede protipomenskega para. Pojemovno polje terminov tega stopnjevanja ne vsebuje. Termini poimenujejo točno določen pojem. Pomen vsakega termina je jasno omejen. Med leksemoma *širok in ozek* je v splošnem jeziku vrsta leksemov, ki poimenujejo vmesne stopnje, med *široka razlaga predpisa* in *ozka razlaga predpisa* (*Pravni terminološki slovar*) ni vmesnih stopenj, prav tako ne med *mila zima* in *ostra zima* (*Meteorološki terminološki slovar*), je pa neka srednja točka, mejnik.

Pojmovno polje splošnih leksemov *širok, mil* in *ozek, oster* lahko predstavimo s premico, ki kaže na neomejenost stopnjevanja pomena v negativno ali pozitivno smer, stopnje se pojavljajo tudi po vsej premici. Pojemovno polje med terminoma, kjer sta v protipomenskem razmerju *širok, mil* in *ozek, oster*, pa z daljico, ki kaže omejenost in nestopnjevalnost pomenov. Pomen se ne stopnjuje. Stopnjevitih ali gradacijskih protipomenk v terminologiji ni.

širok ← ne širok ne ozek → ozek

široka razlaga predpisa ————— ozka razlaga predpisa

Primere smo vzeli iz *Medicinskega, Pravnega, Meteorološkega terminološkega slovarja in Vinogradništva*. V obravnavanih slovarjih sta naslednji vrsti skrajnostnih protipomenk:

a) ki ima (naj)večjo količino, stopnjo česa – ki ima (naj)manjšo količino, stopnjo česa:

¹⁴Po A. Vidovič Muha 2005.

maksimum (največja količina, mera, ki je dovoljena, zadostna, mogoča) – *minimum* (najmanjša količina, mera, ki je dovoljena, zadostna, mogoča) (*Vinogradništvo*)
acidoza (znižani pH ekstracelularne tekočine ...) – *alkaloza* (zvišan pH ekstracelularne tekočine ...) (*Medicinski terminološki slovar*)
hipertonija (zvečan tonus) – *hipotonija* (zmanjšan tonus) (*Medicinski terminološki slovar*)

b) ki ima določeno/e lastnost/i – ki te/teh lastnosti nima:

adekvaten (primeren, ustrezen) – *inadekvaten* (neprimeren, neustrezen) (*Medicinski terminološki slovar*)

labilen (nestalen, omahljiv) – *stabilen* (stalen, nespremenljiv) (*Medicinski terminološki slovar*)

lojalen državljan (ki izpolnjuje državljske obveznosti) – *nelojalen državljan* (ki ne izpolnjuje državljskih obveznosti) (*Pravni terminološki slovar*)

dobroverni posestnik – *nedobroverni posestnik* (*Pravni terminološki slovar*)

enotna oblast – *deljena oblast* (*Pravni terminološki slovar*)

deljeni delovni čas – *nedeljeni delovni čas* (*Pravni terminološki slovar*)

enostavno kaznivo dejanje – *sestavljeno kaznivo dejanje* (*Pravni terminološki slovar*)

majhen (ki dosega nizko stopnjo glede na razsežnost, število sestavnih enot, dolžino) – *velik* (ki dosega visoko stopnjo glede na razsežnost, število sestavnih enot, dolžino) (*Medicinski terminološki slovar*)

rahel grozd (ki ni stisnjen) – *nabit grozd* (ki je stisnjen) (*Vinogradništvo*)

9.2 Koordinacijska protipomenskost

V obravnavanih slovarjih so naslednje vrste:

a) ki je blizu česa – ki ni blizu česa:

aboralen (ki je oddaljen od ust) – *adoralen* (ki je bližje ust) (*Medicinski terminološki slovar*)

brahiterapija (način zdravljenja z ionizirajočim sevanjem, pri katerem so majhni viri tega sevanja tik ob tumorju ali prav blizu njega) – *teleterapija* (terapija, pri kateri je vir sevanja v obsevalni napravi oddaljen od bolnikovega telesa več kot 10 cm) (*Medicinski terminološki slovar*)

b) ki leži na nasprotni strani glede na neko os, premico:

spodnji – *zgornji* (*Medicinski terminološki slovar*)

c) ki pripada določeni celoti – ki pripada drugi celoti zunaj prve:

eksogamija (zunaj določene skupnosti) – *endogamija* (znotraj določene skupnosti)

č) ki je bolj ali manj oddaljen od določenega časovnega izhodišča:

prednik – *potomec* (*Pravni terminološki slovar*)

antedatirati (navesti starejši datum namesto pravega) – *postdatirati* (navesti poznejši datum namesto pravega) (*Pravni terminološki slovar*)

anticipativni (ki se plača vnaprej) – *dekurzivni* (ki se plača šele po poteku roka) (*Pravni terminološki slovar*)

9.3 Komplementarna protipomenskost

Komplementarni protipomenki tvorita neko celoto:

delni akcept (sprejem dela meničnega zneska) – polni akcept (sprejem celotnega meničnega zneska) (Pravni terminološki slovar)

alografna oporoča (ki jo naročniku napiše druga oseba) – holografna oporoča (ki jo napiše naročnik sam) (Pravni terminološki slovar)

trojna delitev oblasti – enotnost oblasti (Pravni terminološki slovar)

dnevno delo – nočno delo (Pravni terminološki slovar)

asertorna prisega (prisega po zaslišanju) – promisorna prisega (prisega pred zaslišanjem) (Pravni terminološki slovar)

klerik – laik (Pravni terminološki slovar)

kriti ček (za katerega je zagotovljeno plačilo) – nekriti ček (za katerega ni zagotovljeno plačilo) (Pravni terminološki slovar)

avtonomna carinska tarifa (carinska tarifa, ki jo država sama določi) – konvencijska carinska tarifa (tarifa, dogovorjena s tujo državo) (Pravni terminološki slovar)

instruktivno navodilo (neobvezno navodilo za uporabo kakega predpisa) – imperativno navodilo (ki se mora upoštevati) (Pravni terminološki slovar)

izbirna pristojnost sodišča (tožniku dana možnost izbire med splošno in posebno krajevno pristojnostjo sodišča) – izključna pristojnost sodišča (pristojnost sodišča, ki je po zakonu edino mogoča za določene spore) (Pravni terminološki slovar)

avtonomija (samostojnost v sprejemanju predpisov in upravljanja lastnih zadev) – heteronomija (nesamostojnost v sprejemanju predpisov in upravljanja lastnih zadev) (Pravni terminološki slovar)

načelo dispozitivnosti (po katerem se postopek začne, teče in zaključi po volji strank) – načelo oficialnosti (po katerem se postopek začne, teče in zaključi po uradni dolžnosti, neglede na voljo strank) (Pravni terminološki slovar)

dvodómna rastlina (ki nima moških in ženskih cvetov na isti rastlini) – enodómna rastlina (ki ima moške in ženske cvete na isti rastlini) (Vinogradništvo)

9.4 Vektorska protipomenskost

Te protipomenke izražajo nasprotno usmerjenost gibanja, dejanja, delovanja:

nacionalizacija – denacionalizacija (Pravni terminološki slovar)

devalvirati – revalvirati (Pravni terminološki slovar)

obrambna vojna – napadalna vojna (Pravni terminološki slovar)

izvršitveno kaznivo, škodno dejanje – opustitveno kaznivo, škodno dejanje (Pravni terminološki slovar)

afherenten (ki vodi k središču ali h kaki strukturi) – eferenten (ki vodi od kakega središča ali kakega organa) (Medicinski terminološki slovar)

dedukcija – indukcija (Medicinski terminološki slovar)

ekstablucija (vknjižba izbrisa v zemljiški knjigi) – intablucija (vpis v zemljiško knjigo ...) (Pravni terminološki slovar)

9.5 Konverzivna ali zamenjavna¹⁵ protipomenskost

Tako kot v splošnem jeziku je tudi med termini mogoča konverzivna ali zamenjavna protipomenskost, pri kateri gre za različna delovalnika oziroma vsak od terminov poimenuje s stališča drugega udeleženca. Od obravnavanih terminoloških slovarjev jo izkazujeta dva primera v *Pravnem terminološkem slovarju*: *upnik – dolžnik*, *proseče sodišče* (sodišče, ki prosi drugo sodišče ali drug organ za pravno pomoč) – *zaprošeno sodišče* (sodišče, ki ga drugo sodišče prosi za pravno pomoč).

10 Sklep

Izkazovanje protipomenskih razmerij v slovenskih terminoloških slovarjih ima dolgo tradicijo – od Cigaletove *Znanstvene terminologije* naprej. Problemi, vidni pri tem, kažejo na to, da se je praksa opirala na jezikovni občutek. Drugače tudi ni bilo mogoče, saj slovenska teoretična dela o tej tematiki izhajajo šele od konca prejšnjega stoletja.

Viri

- BERAN, J. et al., 1999: *Pravni terminološki slovar. Do 1991, gradivo*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za terminološke slovarje.
- BERČIČ, B. et al., 1996: *Bibliotekarski terminološki slovar. Poskusni snopič*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- BUFON, M. et al., 2005: *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- CIGALE, M., 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.
- HRČEK, L., 1994: *Kmetijski tehniški slovar 7. Vinogradništvo*. Ljubljana: Agronomski oddelek Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.
- KALIŠNIK, M. et al., 2002: *Slovenski medicinski terminološki slovar*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta.
- KOŠMELJ, B. et al., 2000: *Statistični terminološki slovar – gradivo*. Ljubljana: Statistično društvo Slovenije.
- LEBEN PIVK, T. in terminologi, 1995: *Gumarski slovar. Trijezični razlagalni slovar gumarskega izrazja*. Kranj: Sava Kranj.
- MIHEVC, P. et al., 1971: *Urbanistični terminološki slovar: gradivo za javno razpravo*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SRS.
- MILČINSKI, L., 1984: *Psihatrično izrazje*. Ljubljana: Psihatrična klinika Ljubljana.
- MILČINSKI, L., 1993: *Psihatrično izrazje*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Psihatrična klinika Ljubljana.

¹⁵ Poimenovanje zamenjavne protipomenke za konverzne uvaja A. Vidovič Muha.

- PAULIN, A., 1995: *Tehniški metalurški slovar (slovensko-angleško-nemški)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PAVŠIČ, J. et al., 1999: *Geološki terminološki slovar. Delovno gradivo 1992–1999*.
- PETKOVŠEK, Z. et al., 1990: *Meteorološki terminološki slovar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Društvo meteorologov Slovenije.
- PLETERŠNIK, M., 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana: Državna založba Slovenija.
- SMOLEJ, I. et al., 1990: *Gozdarski slovar. Poskusni snopič*. Ljubljana: Gozdarska terminološka komisija pri Zvezi društev inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije.
- ŽELEZNIKAR, I. et al., 1975: *Urbanistični terminološki slovar*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.

Literatura

- APRESJAN, J. D., 1974: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka*. Moskva.
- APRESJAN, J. D., 2000: Lingvistična terminologija slovarja. V: J. D. Apresjan et al.: *Novij objasnitelj slovar sinonimov ruskogo jazika*. 2. izd. Moskva.
- BLATNÁ, R. et al., 1995: *Manuál leksikografie*. Praha.
- CABRÉ, M. T., 1999: *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam, Philadelphia.
- DANILENKO, V. P., 1977: *Russkaja terminologija. Opit lingvističeskogo opisanija*. Moskva.
- DOLNIK, J., 1990: *Lexikálna sémantika*. Bratislava.
- FILIPEC, J., 1985: Lexikologie. V: J. Filipec, F. Čermak: *Česká lexikologie*. Praha.
- GOLDEN, M., 1997: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana.
- GORTAN PREMK, D., 1997: *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd.
- GRICKAT, I., 1961/62: O antonimiji. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*. Novi Sad. 87–90.
- HUMAR, M., 2005: Protipomenskost v slovenski jezikoslovni literaturi. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor. 319–333.
- HURFORD, J. R., HEASLEY, B., 1985: *Semantics: A Coursebook*. Cambridge.
- ILSON, R. F., 2002: Lexikology. *The Linguistics Encyclopedia*. Ed. K. Malmkjaer. London.
- KNEZOCI, M., 2001: *Antonimija in antonimi v SSKJ*. Diplomaska naloga. Maribor.
- KOBOZEVA, I. M., 2000: *Lingvističeskaja semantika*. Moskva.
- LYONS, J., 1991: *Introduction to theoretical Linguistics*. Cambridge.
- LYONS, J., 1995: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge.
- MERŠE, M., NOVAK, F. s sodelovanjem F. Premk, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Poskusni snopič. Ljubljana.
- MIHALJEVIĆ, M., 1998: *Terminološki priručnik*. Zagreb.
- MIHALJEVIĆ, M., ŠARIĆ, L., 1994: Terminološka antonimija. *Razprave ZHJ* 20. Zagreb. 213–243.
- MASÁR, I., 1991: *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava.
- MISTRÍK, J., 1985: *Stylistika*. Bratislava.

- MUSEK, J., 1990: *Simboli, kultura, ljudje*. Ljubljana.
- NOVAK, F., 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana.
- NOVIKOV, L. A., 1982: *Semantika rusckogo jazyka*. Moskva.
- NOVIKOV, L. A., 1988: Ruska antonimija in njen leksikografski opis.¹⁶ V: M. R. Lvov: *Slovar antonimov ruskega jezika*. Moskva.
- O'GRADY, W., 1997: Semantics: The Analysis of Meaning. *Contemporary Linguistics*. 3rd ed. New York. 246–247.
- POŠTOLKOVÁ, B., ROUDNÝ, M., TEJNOR, A., 1983: *O české terminologii*. Praha.
- ŠARIĆ, L., 1992: Antonimija: neke značenjske i tvorbene odrednice. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18. Zagreb. 177–191.
- ŠARIĆ, L., 1994a: *Antonimija u hrvatskome jeziku*. Magistarski rad. Zagreb.
- ŠARIĆ, L., 1994b: Antonimija u strukturi jednojezičnih rječnika. *Filologija* 22–23. Zagreb. 269–274.
- ŠIPKA, D., 1990: Tvorbena sredstva antonimizacije. *Jezik. Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 37/5. Zagreb. 139–145.
- TOPORIŠIČ, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- TOPORIŠIČ, J., 1976, 1984, 1991, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor.
- TURK, M., 2005: Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku. *Fluminensia* 16/1–2. 87–94
- VIDOVIČ MUHA, A., 1997: Razmerja med leksemi in homonimi. V: J. Bálint: *Slovar slovenskih homonimov*. Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, A., 2000: Slovensko leksikalno pomenoslovje. *Govorica slovarja*. Ljubljana. 169–174.
- VIDOVIČ MUHA, A., 2005: Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost. *Knjižno in narečno besedoslovje*. Maribor. 205–221.

---

¹⁶ Uvod, napisan leta 1984.